

בגדרי הקפת פאות הראש / יחיאל בורק

ראשי פרקים:

1. פתיחה - מהי הקפה
2. טעם האיסור
3. באיזה כלי מקרי הקפה
4. שיעור ההקפה:
- א. אורך פאת הראש
- ב. מס' שערות שעליהם מתחייב
5. סיכום

1. פתיחה

כתוב בתורה "לא תקיפו פאת ראשכם"¹ והמשנה² כותבת "הקורח קורחה בראשו והמקיף פאת ראשו... חייב... ואינו חייב עד שיטלנו בתער, ר"א אומר אפילו ליקטו במלקט או ברהיטני חייב" והגמ'³ דנה מהי בדיוק הקפה וכותבת שפאת הראש זה סוף הראש ואז שואלת הגמרא מהו סוף הראש ועונה "זה המשוה צדעיו לאחורי אוזנו ולפדחתו" וריב"ן⁴ שם מסביר שכוונת הגמ' היא שאחורי אוזנו אין שער כלל וכך גם במצחו אין שיער כלל אבל בצדדיו יש. אז המשוה את צדעיו לאחורי אוזנו ולמצחו זה המקיף סוף הראש.

בדברים אלה ישנם כמה ענינים הלכתיים ואשתדל לגעת בכלם אחד לאחד.

2. טעם האיסור

בתורה לא כתוב טעם, אך הרמב"ם כותב⁵ טעם לאיסור שכך היו עושין עובדי כוכבים. מסתבר שזו הסיבה למיקום הלכות אלה בהלכות עכו"ם. הסמ"ג⁶ ג"כ כותב טעם זה. אך הטור⁷ כותב שהטעם שהביא הרמב"ם אינו מפורש, ומוסיף שאין אנו צריכים לחפש טעם למצות המלך ועלינו לקיימן אף אם לא נדע את טעמן. הב"י⁸ כותב שדעת הרמב"ם⁹ שכל מה שנוכל לבקש לו טעם נאמר טעם, וכר"ש דדריש טעמא דקרא¹⁰ ומכל מקום טעם הרמב"ם נובע מהפסוקים שהלכות אלו מוקפות גם לפנייהם וגם מאחריהן בהלכות האסורות משום חוקי הגויים וזו הסיבה שקבע הרמב"ם טעם זה למצוה. על זה כותב הט"ז שחס ושלום שהטור יחשוב כן בדעת הרמב"ם והד"מ¹¹ מוסיף שהב"י פירש כך את הטור כדי שיוכל להשיג עליו.

¹ ויקרא יט, כז

² מכות דף כ.

³ שם דף כ:

⁴ סוף מסכת מכות, על הדף, זה ריב"ן ולא רש"י

⁵ הלכות עכו"ם יב, א

⁶ לאוין נז

⁷ יר"ד סי' קפא בתחילת הסימן

⁸ שם

⁹ ע"פ הל' מעילה פ"ח ה"ח ובעוד מקומות

¹⁰ קידושין סח:

¹¹ שם סי' קפא ס"ק א' בסופו

ועוד כותב הרמ"א בדרכי משה¹² שדעתו של הטור היא שלא נבוא לומר שאסור רק כדרך שעשו עובדי עבודה זרה וכמריהם אלא שבכל ענין אסור וגם כדי שלא נבוא להתיר במקום שהטעם לא שייך.

הב"ח כותב שבאמת פירוש הב"י נכון אך אינו נמצא מזה בדברי הרמב"ם, אלא שמבואר מהרמב"ם בספר המצוות¹³ שכיון שברור לו שכך היו עושין כמרי עבודה זרה הבין מדעתו שגם את זה אוסר הכתוב כדי שלא לילך בחוקות הגויים. ובמורה נבוכים¹⁴ כתב כיוצא בזה וגם כתב שכן תמצא כתוב בספריהם של הכמרי עבודה זרה. והרמב"ם כתב כל זה בטעם המצווה, כדי להגדיל האזהרה שמלבד הלאו המפורש של גילוח פיאות הראש, עוד עובר בלאו של "ובחוקותיהם לא תלכו".

3. באיזה כלי מקרי הקפה

בתוספתא¹⁵ כתוב שהמקיף פאות ראשו חייב, ואינו חייב עד שיקיפנו בתער. הרמב"ם פוסק כך להלכה¹⁶ הנ"ל¹⁷ מביא את הר"י ישעיה שכותב כך ג"כ וכך כותבים המאירי והריטב"א. ולפי זה יוצא שאם מקיף פאות ראשו אינו חייב אלא"כ הקיפם בתער ואף הסמ"ג¹⁸ כותב וז"ל "עוד דורש בתוספתא,¹⁹ לא תקיפו פאת ראשכם ולא תשחית פאת זקניך הוקשו יחד ללמד... ומה בהשחתה אינו חייב אלא בתער, שהוא גילוח שיש בו השחתה אף בהקפה כן." ומוסיף "ומה ששינו בתורת כוהנים²⁰ הראש אסור במספרים כבתער והזקן אינו אסור במספרים כבתער, התם מיירי בניזיר"

אך הרא"ש²¹ מוכיח, שהכוונה בתער הוא אף מספריים כעין תער, מניזיר. שבניזיר²² כתוב שמגלח כל שערות גופו ויש לו עשה שדוחה לא תעשה של הקפת הראש והשחתת הזקן. ושואלת שם הגמ' מפני מה דוחה את מצות הלא תעשה של השחתת הזקן, הרי יכול לגלח במספריים כעין תער? אומר הרא"ש מזה שעל פאות הראש לא שאלה הגמ' למה דוחה את מצות הלא תעשה הזו משמע שבפאות אסור אף במספריים כעין תער ומוסיף הרא"ש שמה שכתוב בתוספתא לגבי פאת הראש שאין חייב עד שיטלנו בתער, מדובר במספריים כעין תער. התוס'²³ כותב כרא"ש ומוסיף שישנם עוד מקומות כגון בפרק "ב' נזירים"²⁴ שכתוב תער והמשמעות היא מספריים כעין תער.

הב"י, הפרישה והב"ח מסבירים שמחלוקת הרמב"ם והרא"ש היא בבאור המשנה. שהמשנה²⁵ כותבת "והמקיף פאת ראשו... חייב... על הזקן שתים... ואינו חייב עד שיטלנו

¹² שם בתחילת ס"ק א

¹³ ל"ת סימן מג

¹⁴ ח"ג פרק לז

¹⁵ מכות פ"ג, ז

¹⁶ עכו"ם יב, ו

¹⁷ דף ד. לדפי הרי"ף מכות

¹⁸ לאוין נז בסופו

¹⁹ הקש זה מובא בכמה מקומות בשם התוספתא אך ללא מקור והריא"ז אף כותב שחיפש בתוספתא ולא מצא וחולק על זה

²⁰ פרשת מצורע פ"ב ה"ד

²¹ מכות פ"ג ס"ב, ג

²² דף מא:

²³ שבועות ב:

²⁴ נזיר נח:

²⁵ מכות כ.

בתער, ר"א אומר אפילו ליקטו במלקט או ברהיטני חייב" שהרמב"ם מסביר שמחלוקת זו היא על פאות הזקן והרא"ש סובר שמחלוקת זו היא גם על פאות הראש. הטור מביא גם את דעת הרמב"ם וגם את דעת אביו הרא"ש. השר"ע²⁶ פוסק שאינו חייב אלא בתער אך כותב שיש לחוש לדברי האוסרים אף במספריים כעין תער. המ"ב בהלכות שבת בבאור הלכה²⁷ כותב "ויש אומרים דפאת הראש חמור עוד מפאת הזקן, דעובר על הלאו אפילו אם מעבירים במספריים כעין תער" - יוצא שגם המשנה ברורה כמו הטור והשר"ע לא פוסק בצורה חד משמעית אלא מביא כל דעה כיש אומרים.

4. שיעור ההקפה

א - אורך פאת הראש

לגבי עד היכן כלפי מעלה מיקרי פאת הראש: בספר היד הקטנה²⁸ כתוב שהאיסור הוא "מהמקום החלק שבצידי המצח המפסיק בין שערות הראש לשערות הצדע" (למיטב הבנתי הכוונה כאן היא למה שמכונה בפנינו "מפרצים") הבית לחם יהודה²⁹ כותב שלאר"י ז"ל קצת מעל האוזניים כשהאוזניים צמודות לראש. אך אקטואלי יותר הוא הדיון לגבי עד היכן כלפי מטה: במסכת שבועות רש"י³⁰ כותב שצדעין זה עד מקום חיבור הגולגולת עם הלחי. שזה בדיוק מתחת לעצם שבאמצע גובה האוזן. הנמוקי יוסף³¹ כותב גם כן כמו רש"י. ור' אליהו מזרחי, הרא"ם³² כותב שעד היכן שלקטן גודל שער זה פאת הראש ומתחת לזה זה פאת הזקן. שזה כפי הנראה בערך אותו המקום שעליו כתבו רש"י והנ"י. ריב"ן³³ כותב "מקום שלרעזין טנפל"א ושם נקרא פאה ששם סוף הראש מקום חיבור הפרקים" ושוב מקום חיבור הפרקים הוא מתחת לעצם שבאמצע גובה האוזן. והמתרגם כותב שטנפל"א זה "רקת, מקום הבולט בלחי" שזה העצם עצמה. המתרגם שם אף שולח אותנו לעיין בשבת³⁴ ששם רש"י כותב טנפל"א בביאור למלה צידעא ואף שם המתרגם מסביר שבלשון עברי זה רקת, אך מוסיף שזה בין המצח והעיין, שזה יוצא בדיוק מעל העצם שבאמצע גובה האוזן. המתרגם שם אף שולח לשיר השירים³⁵ ששם כתוב "רקתך" ורש"י כותב "רקתך היא גובה הפנים שקוראים פומיל"ש בלע"ז" בדיוק בספר אוצר לועזי רש"י³⁶ מורה שפומיל"ש היא המילה הלועזית pomels שתרגומה היא בליטות לחיים, שזה כמובן, העצם עצמה. אוסיף שאוצר לועזי רש"י מתרגם את טנפל"א ג"כ כמו המתרגם כ-רקת. יש לציין שלא ניתן לומר שזה מקור נוסף לדעת רש"י

²⁶ קפא סעיף ג

²⁷ סי' רנא ד"ה "אפילו מספר"

²⁸ מובא באוצר מפרשי התלמוד על מכות דף כ

²⁹ סי' קפא סעיף ג ד"ה "כעין תער" באמצע הדיבור "האר"י ז"ל היה וכו"

³⁰ דף ב:

³¹ ב. לדפי הרי"ף

³² ויקרא יט, כז

³³ דף כ. על המשנה

³⁴ דף פ:

³⁵ פרק ב פס' ג

³⁶ תרגום 4274

כי הגמ' בשבת אינה עוסקת בנושא הקפת הראש. הריטב"א³⁷ מסביר שפירקי רישא הם במקום חיבור הראש עם הפנים, שהראש שתי חתיכות. מקום השער חתיכה אחת, ומקום הפנים והזקן חתיכה אחרת, ומתחברת בצד האוזן מלפניו זו עם זו. הרי שגם הריטב"א מתכוון לעצם שבאמצע האוזן. המאירי כותב שהפאות זה "מקומות שמתחבר בהם עצם הגולגולת שבו השער, עם הלחי העליון שבו הפנים והאוזניים, שהם הבלטות שעל האוזניים...", משמע מכאן שגם המאירי מתכוון למה שמכונה כיום "עד העצם", שעד שם זה פאות הראש.

אך כנגד דעות אלה השולחן ערוך פסק³⁸ "שיעור הפאה בכנגד שער שעל פדחתו ועד למטה מן האוזן מקום שהלחי התחתון יוצא ומתפרד שם", כאן ברור שהש"ע אומר שאורך הפאות צריך להיות עד למטה מן האוזן למרות שבסעיף א הוא כותב "סוף הראש הוא מקום חיבורו ללחי" שלכאורה נראה שאורך הפאות הוא עד אמצע גובה האוזן אך הוא כותב מפורש שצריך שאורך הפאות יהיה עד למטה מן האוזן. באר הגולה³⁹ מפנה כמקור לפסק זה של הש"ע את פרוש רש"י על המשנה שזהו, כאמור, ריב"ן ואת הריב"ן הזכרנו לעיל עם הפוסקים הסוברים שאורך הפאות הוא עד אמצע גובה האוזן. אך הריב"ן על המשנה⁴⁰ כותב "חמש פאות יש לו לזקן, אחד למטה מן האוזן מקום שלחי התחתון יוצא ומתפרד שם ושם נקרא פאה בחודו של לחי שבולט לחוץ ששם מתחלת הזקן, וכל מה שלמעלה עד הצידעא בכלל פאת הראש הוא" היוצא מזה שבדעת ריב"ן כתוב במפורש שעד למטה מן האוזן הכל נקרא פאת הראש. בשו"ת אמרי יוסף לר' מאיר אריק⁴¹ כותב שהשיעור שבו לא נחשב מקיף פאת ראשו זה עד "מקום חיבור הצדעים, הוא מעט למטה מאחורי אוזנו. ואפשר דמחמיר בשו"ע מדרבנן עד אחר כל האוזן דאין אנו בקיאין כ"כ בצמצום שיעורים". ז"א שלדעתו מה שכתוב בשו"ע זה חומרה בלבד מדרבנן. ומוסיף שגם מה שכתוב עד למטה מן האוזן "נראה דהחומרא היא רק עד עור הרך של האוזן דמשם ואילך אינו קרוי אוזן דהוי רק עור של אוזן".

וכן בשו"ת עשה לך רב לר' חיים דוד הלוי⁴² כותב וזה לשונו: "ולענ"ד נראה שמרן⁴³ שפסק כן⁴⁴ הוא לא מן הדין ממש, שכן לשונו בבית יוסף אינו מורה כן, וזו לשונו: "ונראה דכיון דספיקא דאורייתא הוא, יש ליזהר מלגלח הצדעים מכנגד שער שעל פדחתו ועד למטה מן האוזן מקום שהלחי התחתון יוצא ומתפרד שם ועל רחב מקום זה לא תגזי דבתער או במספריים כעץ תער" עכ"ל.⁴⁵ וזו לשון זהירות היא ולא לשון איסור וכתב כן משום שהוא ספיקא דאורייתא. ואף שבשולחן ערוך פסק סתם לאיסור, וגם הרמ"א לא

³⁷ מכות כא.

³⁸ י"ד סי' קפא סעיף ט

³⁹ אות יב

⁴⁰ ד"ה "שתיים"

⁴¹ סימן קפג אות ב

⁴² כך ט שאלה יד

⁴³ ר' יוסף קארו - בעל השו"ע

⁴⁴ הכוונה כאן לפסק של "עד למטה מן האוזן"

⁴⁵ של הבית יוסף

השיגו ומשמע שהסכים עמו, יתכן שזו בכל זאת הסיבה שלא נתקבלה פסיקה זאת בכל ישראל, משום שראו בה חומרא ולא דין⁴⁶. ולענין אורך הפאות מהראש עצמו ז"א אורך השערות עצמן המ"ב⁴⁷ כתב "ובעוונותינו הרבים מצוי שמעבירין את הפאות עד סמוך לבשרן ממש ואין משיירין כלל, ויש חשש דאורייתא, והיה להם לשייר על כל פנים קצת מן הקצת". ז"א שאם אינו משאיר כלום אז חייב, אלא חייב להשאיר משהו. ב"מכון המדעי הטכנולוגי לעניני ההלכה" נאמר לי שצריך שהאורך יהיה שיוכל לתפוס בידו את השערות.

ב - מס' שערות שעליהם מתחייב

הרמב"ם⁴⁸ כתב "ופאה זו שמניחים בצדעים לא נתנו בו חכמים שיעור, ושמענו מזקנינו שאינו מניח פחות מארבעים שערות". ישנם דעות לגבי ארבעים שערות וכל המסכימים או החולקים על הרמב"ם מביאים אותו, חלקם כסובר ארבעים וחלקם כסובר ארבע. ואמנם הטור מביא את הרמב"ם הזה כ"ארבע שערות" והפרישה מעיד שספרים אחרים גורסים ארבעים.

הסמ"ג⁴⁹ כתב "ופאה זו שמניחים בצדעים לא נתנו לה חכמים שיעור. וכתב רבינו משה, שמענו שזקנינו כשלא יניח פחות מארבע שערות. ואומר אני שיש להתישב בדבר, משום דתניא בתוספתא דמכות⁵⁰ יש תולש שתי שערות וחייב משום נזיר ומשום מקיף". בתרגום לשפתינו בלא פירוש, שאלת הסמ"ג היא "איך יכול להיות שצריך ארבע/ארבעים שערות הרי בתוספתא כתוב שחייב אם תולש שתי שערות?"

הב"י⁵¹ כתב "ואיני יודע מה הוקשה לסמ"ג על דברי הרמב"ם מהתוספתא דהא הרמב"ם איירי בשיעור הנחת הפאה כמה שערות חייב להניח והתוספתא איירי בתולש שערות מהפאה, כמה שערות יתלוש ויתחייב וקאמר דבתלישת שתי שערות חייב ואין זה ענין לגבי הרמב"ם כלל" מכאן יוצא שמה שהוקשה לסמ"ג על"פ הב"י זה ניגוד המספרים ארבע/ארבעים של הרמב"ם לעומת התולש שתיים של התוספתא ומיישב שכל אחד דיבר על ענין אחר. הרמ"א⁵² כתב על הב"י "ואני תמה על דבריו אלו כי הואיל וקאמרה התוספתא דאם תולש ב' שערות חייב אע"ג דבסתם פאה הם שערות הרבה ומניח יותר מד' אפילו הכי חייב ולדברי הרמב"ם כשמניח ד' שערות פטור ואם כן אמאי אין צריך להתישב בדברי הרמב"ם הואיל והתוספתא קשיא עליו ולמה קאמר הרב שאינו יודע מה שהוקשה לסמ"ג". זאת אומרת, הרמ"א הבין את שאלת הסמ"ג כך שהרי בתוספתא כתוב שאפי' אם תולש רק שתי שערות מהפיאה חייב ואם כן, איך הרמב"ם כתב שאם מניח ארבע/ארבעים שערות פטור הרי כבר כשיוריד את שתי השערות הראשונות אף על פי שישארו יותר מארבע/ארבעים יתחייב. ולכן גם אומר הרמ"א שלא מבין מה הב"י לא הבין בשאלת הסמ"ג שהרי שאלתו ברורה ועומדת. הרמ"א ממשיך לכתוב שם נסיון הסבר לב"י למה הוא טוען שאין ענין דברי התוספתא עם דברי הרמב"ם, שאולי הב"י

⁴⁶ עכ"ל שו"ת עשה לך רב

⁴⁷ סי' רנא בבאור הלכה ד"ה "אפילו"

⁴⁸ שם פרק יב ה"ו

⁴⁹ ל"ת נו

⁵⁰ פרק ד הלכה ד וכך כתוב גם בירושלמי נזיר פרק ו ה"ג

⁵¹ יו"ד סי' קפא סעיף ט

⁵² שם בדרכי משה סי' קפא ס"ק ג

מסביר שהתוספתא מיידי שיש בפאה רק ארבע/ארבעים שערות ולכן אמרה התוספתא שהתולש שתי שערות חייב, כי אז בתולש אפי' רק שתי שערות יורד מהשיעור המינימלי של שערות בפאת הראש. אך הרמ"א⁵³ כותב בסוף וצריך עיון. הב"ח⁵⁴ מסביר גם הוא כהסבר הרמ"א את הב"י אך שואל על הב"י על הסבר זה שאם שיעור של פאה היא ארבע/ארבעים שערות, אם כן, למה בתולש שתי שערות חייב אפי' בתולש רק שעה אחת חייב, כי הרי משאיר על ידי תלישת שעה אחת פחות מארבע/ארבעים שערות שזה השיעור המינימלי לפי הרמב"ם. ואם כשתולש אחד פטור א"כ אז גם לכתחילה צריך להיות מספיק שלש שערות ולא ארבע. אלא ודאי, אומר הב"ח, שלא נתנו שם חכמים שום שיעור לפאה דלא כהרמב"ם שיש שיעור. אלא צריך להניח כל השערות שגדלו במקום הפאה באורך וברוחב ולכן אם תלש שתי שערות חייב. ומסיים "כך הוא דעת הסמ"ג דאין ספק, והבית יוסף הוקשה לו דברי הסמ"ג ולא קשיא מירי".

התשב"ץ⁵⁵ כותב שהרמב"ם כתב שיש קבלה בידו מהזקנים שאם שייר ארבעים שערות מותר ומוסיף התשב"ץ "שיש טעמים בדבריו וכתבו משמו ארבע שערות ואינו כן" והוא אף מביא ראיה לזה.

5. סיכום

ראינו כי איסור הקפת הראש לפי חלק הדעות הינו גם במספריים כעין תער ולא רק בתער, אם כי ישנם פוסקים הסוברים שרק בתער חייב. הטור, השו"ע והמ"ב מביאים שתי בעיות אלו. בענין אורך הפאות רוב הראשונים אומרים שצריך עד מקום חיבור הלחי עם הראש שזה עד העצם שבאמצע גובה האוזן. אך השו"ע פסק שצריך עד למטה מן האוזן כדעת מעט מהראשונים. וישנם דעות שהשו"ע רק החמיר כדעה זו. לענין אורך השערות עצמן חשוב להשאיר משהו ועדיף שיהיה ארוך מספיק כך שיכול לתפוס ביד. ולענין מס' השערות ישנם דעות הטוענות שיש שיעור של ארבע/ארבעים שערות אך כנגד דעה זו יש הסוברים שאין שיעור וכתולש שתי שערות, חייב.

⁵³ שם בדרכי משה בסוף דבריו לאחר שמנסה ליישב דברי הב"י

⁵⁴ שם סעיף ז בתחילתו

⁵⁵ חלק ב שאלה ק